

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH LÁSZLÓ

DRÁMAI ELEMEEK A SZÓNOKI ÉRVELÉSBEN*

Drámai elemek, párbeszéddek, költői kifejezések alkalmazása kezdettől fogva bevett eszköze volt az attikai ékesszólásnak. A szónoklat stratégiai szintre emelt dramatizálása azonban Hypereidés beszédeiben különösen erőteljes. Korábban Hypereidés Athénogenés ellen elmondott beszédének vizsgálata alapján igazoltnak láttuk, hogy a beszéd az ἠθοποιία mesteri alkalmazásában az attikai ékesszólás történetében kivételesen szoros hasonlóságot mutat a kortárs komédiával, a bírák gondolatait céltudatosan terelte a „rokon műfaj”, az újkomédia irányába. Hypereidés átlagosnak mondható komikus *sujet*-elemeket és markáns nyelvi fordulatókat illesztett beszédébe, és ezzel a „komédiázást” a beszéd érvelésének csaknem kizárólagos, stratégiai szintjére emelte. Az athéni bíró talán észre sem vette, de látásmódját, ítéletét már a vígjátékok kötelező koreográfiája befolyásolta. A szónok a reménytelen jogi helyzetben a hallgatóság jól kiszámítható reakcióiban bízott: az oda nem illően idézett törvények zavarba ejtő bősége mellett egyfelől a vérükbe ivódott vígjátéki miliőt teremtette újjá, másfelől földműves, sőt *autochthón* kötődésüket a szokásos (szinte kötelező) mértéken túl is erősítve Athénogenést idegenszívű, urbánus cselszövőnek festette le.¹

Bár a *Timandros ellen* című beszédből csupán 64 sornyi töredék maradt ránk, a szövegben egyértelmű drámai elemekkel és hasonló érvelési stratégiára utaló jelekkel találkozunk.² Így van ez akkor is, ha a Hypereidés képviselte vád – amennyire azt megítélhetjük – szilárdabb törvényi alapokon állt.

A törvények az öröklött vagy kötelező bérbeadására és a kiskorú gyermekek lehetőség szerint egy helyen történő felnevelésére vonatkoztak.³ Mindemellett azonban, miként azt Natalie Tchernetska – már az első kiadásban közzétett néhány sor alapján – megállapítja: „A possible reconstructed text of II. 12–21 follows; these read like

* A tanulmány az OTKA NN 104456 ny. sz. pályázat keretében, az International Conference on Attic Drama and Oratory (Kalamata, Department of Philology, University of Peloponnese, 2015. október 21–24) című konferencián elhangzott előadás alapján készült.

¹ Horváth L.: Komikus áthallások a szónoki érvelésben (Hypereidés Athénogenés elleni beszédének felépítése). *AntTan* 50 (2006) 33–56.

² Horváth L.: Note to Hyperides In Timandrum. *AAHung* 48 (2008) 121–123. Lásd még Horváth L.: *Az új Hypereidés*. Budapest 2015. 231 skk.

³ Lásd G. Thür: *Zu μίσθωσις und φάσις οἴκου ὀρφανικοῦ* in Hypereides, *Gegen Timandros*. *AAHung* 48 (2008) 125–137.

a New Comedy recognition scene.”⁴ Az újabb olvasatok, a még hiányzó szöveg helyreállítása után elmondhatjuk, hogy a 64 sorból összességében 22 drámai színezetű, és 42 vonatkozik a jogi összefüggésekre, illetve a helyzet általános bemutatására. A dramatizált sorok tehát nemcsak a gyám ἦθος-ának lefestésére szolgálnak, hanem egyszerűsmind a jól ismert színpadi kép felidézésével a tragédiák keltette πάθος ébresztését is elősegítik, amely biztosítja az árvákat képviselő vádló számára a bírák rokonszenvét. A drámai eszköz az ἀναγνώρισις (felismerés), a régtől elszakított testvérek egymásra ismerése (3–5 fejezetek: 135v 18 – 138v 49).

„Igen, a pénz volt az, ami miatt Akademos nővérével szemben is halálos bűn terheli. Mert amikor e két fivér és nővér apjukat, anyjukat elvesztve kicsiny gyermekként árvaságra jutott – az elhunyt Antiphilos ugyanis, a legidősebb, talán tízéves lehetett –, ez a nyomorult Timandros az alig hétéves kisebbik lányt elszakítva tőlük Lémnosra vitte, és magánál nevelte őt. Ilyesmit nemhogy egy gyám vagy jóézésű ember, de még a győztesek sem tennének, akik a háborúban kényük-kedvük szerint rendelkeznek az emberekkel. Nem, a legtöbbször helyben adják el foglyaikat! Lám, a rabszolga-kereskedők, a kufárok, akik hasznot remélve minden gyalázatra képesek, ha testvéreket bocsátanak áruba, vagy anyát csemetéivel, vagy apát kicsiny gyermekeivel állítanak ki a piacra, vesztéssel, kevesebért adják el őket, mert ennyi becsület még beléjük is szorult. Az emberekben ugyanis az egymás iránti jóakarat sokkal inkább az összetartozásból, a közös nevelkedésből, semmint a vérségi kötelékből származik. Ékesen bizonyítja ezt, hogy az apák sem éreznének kötődést fiaik iránt, ha kicsiny gyermekkoruk óta nem mellettük nőnének, ha valaki rögtön gyermekkorukban elszakítaná tőlük őket, és a fiúk sem éreznének hasonlóan szüleik iránt, ha nem apáiknál nevelkednének. Nos, Timandros épp ebben bűnös! Miatta nem ismerték föl egymást a nővérek, hiszen még az utcán vagy a templomban sem látták egymást korábban – mert több mint tizenhárom éven át teljes elszigeteltségben éltek – a fivérük pedig, az itt ülő Akademos, azonosította ugyan a nővérét, de amikor elment Lémnosra, hiába látta meg, nem ismert rá.”⁵

⁴ N. Tchernetska: *New Fragments of Hyperides from the Archimedes Palimpsest*. ZPE 154 (2005) 5.

⁵ [3] διὰ τὰ χρήματα καὶ εἰς τὴν ἀδελφὴν τουτουὶ θανάτου ἄξια ἠδίκηκεν· καταλειφθέντων γὰρ τουτωνὶ δυοῖν ἀδελφοῖν καὶ ἀδελφαῖν δυοῖν ὄρφαναῖν καὶ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ παιδαρίων πάντων ὄντων – ἴσως γὰρ ὁ πρεσβύτατος ἀδελφὸς Ἀντίφιλος ὁ τελευτήσας ἦν δέκα ἐτῶν – τὴν νεωτέραν αὐτῶν ἀδελφὴν ἀποσπάσας οὕτως Τιμανδρὸς ἔτρεφε παρ’ αὐτῷ ἀποκομίσας εἰς Λῆμον ἴσως οὕσαν ἐπτά ἐτῶν. καίτοι τοῦτο μὴ ὅτι ἐπίτροπος ἦ εὖνους ἂν ἄνθρωπος ποιῆσαι, ἀλλ’ οὐδ’ οἱ κατὰ πόλεμον ἐγκρατεῖς γιγνόμενοι τῶν σωμάτων, ἀλλὰ καὶ κατ’ οἰκίαν πολλοῖσιν ὅτι μάλιστα. [4] οἱ τοίνυν ἀνδραποδοκάπηλοι καὶ ἔμποροι κέρδους ἕνεκα πᾶν πράττοντες ἄσελγές, ἂν ἀδελφὰ παιδάρια πωλώσιν ἢ μητέρα καὶ παιδία ἢ πατέρα καὶ παιδάρια ἐστῶσι, ζημιούμενοι ἐλάττονος ἀποδίδονται αὐτῶν τι τοῦτο τῶν δικαίων ὄν. αἱ γὰρ εὖνοιαι τοῖς ἀνθρώποις εἰσι διὰ τὴν συνήθειαν καὶ τὸ συντρόφους αὐτοὺς εἶναι μᾶλλον ἢ διὰ τὰς συγγενείας. τεκμήριον δὲ τούτου· οὔτε γὰρ ἂν πατέρες τοὺς αὐτῶν παῖδας ἀσπάσαιτο, εἰ μὴ ἐπ’ αὐτοῖς ἐκ παιδαρίων τραφείσαν, εἰ εὐθὺς τις αὐτῶν μικρὰ ὄντα ἀποσπάσαι, οὔτε οἱ παῖδες τοὺς γονεάς εἰ μὴ ὑπ’ ἐκείνων τραφείσαν. [5] Τιμανδρὸς τοίνυν τούτου αὐτοῦ γε αἴτιος γέγονεν, ὥστε τὰς μὲν ἀδελφὰς ἀλλήλας μὴ ἀναγνῶναι μήτε ἐν ὁδῷ μήτε ἐν ἱερῷ ἰδοῦσας – πλεόνων γὰρ ἐτῶν ἢ τριῶν καὶ δέκα οὐχ ἐωράκασιν ἑαυτάς – τὸν δὲ ἀδελφὸν τουτονὶ Ἀκάδημον ἀναγνωρίσαι τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφὴν, ἐλθόντα δὲ εἰς Λῆμον μὴ γνῶναι ἰδόντα.

Összességében a szónoktól a bírák elé tárt színpadi jelenetnek tekinthetjük a testvérek elszakítását, majd az ἀναγνώρισις elmaradását (találkozás a köztereken – vigjátéki elem), majd létrejöttét (tragikus elem).

A tragédiákat vizsgálva Aristotelés a περιπέτεια mellett mindenekelőtt az ἀναγνώρισις-t tartja az összetett tragédia kulcsfontosságú jellegzetességének. A kategóriák tételes felsorolását mellőzve csupán néhány csoportot emelek ki. Az ἀναγνώρισις-nak három meghatározó formája van (*Poétika* 16): 1. „A legkevésbé művészi forma, melyet jobb híján a legtöbbször alkalmaznak a költők, a jelek alapján történő felismerés.”⁶ 2. „A költőtől előidézett felismerés, amely épp ezért művészietlen. Ilyen, amikor Orestés az *Íphigeneiában* leleplezi magát, hogy Orestés. Miközben a nővére a levélben közli kilétét, Orestés maga mondja ki mindazt, amit a költő akar, és nem a történet, ezért aztán csaknem kimeríti az első hibát...”⁷ 3. A harmadik fajta az emlékezet révén bekövetkező felismerés, amikor valaki a látottak vagy hallottak alapján ráébred valamire. A felismerés legtökéletesebb formája, ha περιπέτεια-val társul. „Mivel a felismerés bizonyos emberek felismerése, előfordul, hogy csak az egyik ismeri fel a másikat, s ebből kiviláglik, hogy a másik kicsoda; de előfordul az is, hogy kölcsönösen felismerik egymást, mint ahogy Íphigeneiát felismeri Orestés a levélküldésből, ahhoz viszont, hogy őt felismerje, másik felismerés szükséges.”⁸

A Timandros-beszéd szempontjából fontos, személyekre vonatkozó ἀναγνώρισις-nak több példáját ismerjük a ránk maradt tragédiákból. A leghíresebb jelenet a tragikus triász tagjaitól feldolgozott Élektra-Orestés testvértalálkozás. Mindhárom esetben Orestés, a fivér ismeri csak nővérét, Élektra nem ismer rá öccsére, és minden esetben valamilyen tárgyi bizonyítékkal is alá kell támasztani a testvéri állítást. (Aischylos, *Ál-dozatvivők* 212 skk.: Orestés feltárja kilétét Élektra előtt. Sőt, a nővértől szőtt lepellet igazolja magát. Sophoklés, *Élektra* 1221 skk.: a két testvér egymásra ismerését kiegészíti az öreg nevelő bemutatása, akit Élektra nem ismert fel [1348 skk.]. Euripidés, *Élektra* 224 skk.: Orestést nem ismeri fel Élektra. Az agg nevelő [534 skk.] arra biztatja, hogy a *peplosra* ismerjen rá, mert abba csavarva menekítette ki annak idején fivérét. 560 skk.: az agg nevelő felismeri Orestést a szemöldöke fölötti sebhelyről, és leleplezi őt Élektra előtt.) A görög szövegekben a „látni”, „felismerni” igék különféle szinonimái változatos alakokban fordulnak elő. Úgy tűnik, Euripidés különösen kedvelte az ἀναγνώρισις személyekre vonatkozó drámai eszközét. (*Helené* 557 skk.: Menelaos és Helené hitetlenkedve ismerik föl egymást Egyiptomban. *Ión* 1397 skk.: Kreusa felismeri a bölcsőt, amelyben fiát kitette, és így Iónt is fiaként azonosítja.) Itt azonban az a testvértalálkozás

⁶ Arist. *Poet.* 1454b: πρώτη μὲν ἡ ἀτεχνωτάτη καὶ ἡ πλείστη χρόνται δι' ἀπορίαν, ἢ διὰ τῶν σημείων.

⁷ Arist. *Poet.* 1454b: δευτέρα δὲ αἱ πεποιημένα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, διὸ ἀτεχνοί. οἷον Ὀρέστης ἐν τῇ Ἰφιγένειᾳ ἀναγνώρισεν ὅτι Ὀρέστης· ἐκείνη μὲν γὰρ διὰ τῆς ἐπιστολῆς, ἐκεῖνος δὲ αὐτὸς λέγει ἃ βούλεται ὁ ποιητὴς ἄλλ' οὐχ ὁ μῦθος· διὸ ἐγγύς τι τῆς εἰρημένης ἁμαρτίας ἐστίν.

⁸ Arist. *Poet.* 1452b: ἐπεὶ δὴ ἡ ἀναγνώρισις τινῶν ἐστὶν ἀναγνώρισις, αἱ μὲν εἰσι θατέρου πρὸς τὸν ἕτερον μόνον, ὅταν ἢ δῆλος ἄτερος τίς ἐστίν, ὅτε δὲ ἀμφοτέρους δεῖ ἀναγνώρισαι, οἷον ἢ μὲν Ἰφιγένεια τῷ Ὀρέσθῃ ἀναγνώρισθη ἐκ τῆς πέμψεως τῆς ἐπιστολῆς, ἐκεῖνος δὲ πρὸς τὴν Ἰφιγένειαν ἄλλης ἔδει ἀναγνωρίσεως. Sarkady János fordítása. Vö.: *Rátvay J.*: A felismerés a görög drámában. Újvidék 1907.

fontos, amelyet az ἀναγνώρισις elemzése során Aristotelés többször is kiemelten említ (a 11; 16, 2 és hosszabban a 17, 3 fejezetekben). Sőt, sokatmondó tény, hogy az *Íphigeneia a taurosok közt* az *Oidipus király* mellett a legtöbbször elemzett darab Aristotelés művében. Tulajdonképpen a tragédia három legfontosabb kritériumának (περιπέτεια, ἀναγνώρισις és πάθος) szinte tökéletes ötvözete. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a Kr. e. 335 után keletkezett *Poétika* Euripidés sokszor elemzett tragédiájának népszerűségét is tükrözi.⁹ Bár a Timandros-beszédet a ránk maradt szöveg és testimoniumok alapján nem lehet datálni, Hypereidés *akméja* épp a negyvenes évek második felére és a harmincas évekre esik. A Kr. e. IV. század második felének (színpadi) irodalmi közeget Euripidés művei itatták át. Mindezt a feliratos emlékek is alátámasztják. A szórványban ránk maradt *didaskalia* feliratok Kr. e. 341–339 között (a harmincas évektől ritkul az anyag) arról tájékoztatnak, hogy a Nagy Dionysziákon a jelzett három évben Euripidés repríz darabjai győztek: Kr. e. 341-ben a híres színésszel, Neoptolemoszal a főszerepben az *Íphigeneia* (valószínűleg *Íphigeneia a taurosok közt*); 340-ben az *Orestés*, majd 339-ben is egy Euripidés-darab (a cím sajnos elveszett).¹⁰ Az *Íphigeneia* IV. századi népszerűségét Dél-Itáliában tucatnyi vázakép bizonyítja, miközben Athénban ez a képzőművészeti műfaj háttérbe szorult.¹¹

Az *Íphigeneia a taurosok közt* drámai tetőfoka Orestés és Íphigeneia egymásra ismerése. Több mint háromszáz sorban bontakozik ki e drámai csúcspont (472–840), míg végül fivére feláldozása előtt Íphigeneia megbizonyosodik Orestés kilétéről. Itt sem maradnak el a tárgyi bizonyítékok, az emlékezetből felidézett szöttes és tárgy (814 skk.). A jelenet alighanem a testvérek közötti ἀναγνώρισις iskolapéldájává vált – nem véletlen Aristotelés tanúsága. Az egyértelmű megfeleltetéstől óvakodva álljanak itt a tragédiának a Timandros-beszéddel közös motívumai: 1. A testvérek árvák, apjuk, anyjuk halott. 2. Él még egy nővérük (Elektra), de ő odahaza van. 3. Több fivérük nincs, Pyladés csak majdnem fivér (Akademos testvére 10 éves korában meghalt). 4. A sors a nőért fivérétől kora gyermekkorában messze idegenbe szakította el (541: Ἰφ. ἐκεῖθ' ἐπιμ. παῖς ἔτ' οὐσ' ἀπώλωμην. Vö.: 834 skk.). 5. A nővér életét az apja tette tönkre, bár Agamemnónt nem kárhoztatja Íphigeneia. 6. A találkozás során nem ismernek egymásra. 7. A fivér ke-

⁹ F. Preßler: Die „Iphigenie bei den Tauern“ in der „Poetik“ des Aristoteles. In: B. Zimmermann (Hrsg.): Euripides Iphigenie bei den Tauern (DRAMA, Beiträge zum antiken Drama und seiner Rezeption. Bd. 6.) Stuttgart 1998. 97.

¹⁰ H. J. Mette: Urkunden Dramatischer Aufführungen in Griechenland. Berlin – New York 1977. 91 sk. Vö.: TrGF I, 13 és M. J. Cropp: Euripides Iphigenia in Tauris. Warminster 2000. 62. Említésre érdemes, hogy Aristophanés két vígjátékában is parodizálta Euripidés tragédiáját. A *Lémmosi nőkben* (!) [fr. 373 = fr. 324 Dind.] Thoas, a lémmosi király (vö.: Hom. *Il.* XIV, 230; XXIII, 145) nevén élcelődik a 32 sk. sorokat parodizálva. Λήμνος κνάμους τρέφουσα τακεροῦς καὶ κάλους / ἐνταῦθα <δ'> ἐτυράννευεν Ὑψηπίλης πατήρ / Θόας, βραδύτατος γ' ὄν ἐν ἀνθρώποις δραμεῖν (Edmonds: fr. 356–357). Vö.: Cropp: i. m. (10. jegyz.) 174. A *didaskalia* feliratokról máig meghatározóan: E. Reisch: Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1907. 289 skk.

¹¹ W. Allan: Euripides in Megale Hellas: Some Aspects of the Early Reception of Tragedy. G&R 48 (2001) 67–86.

resi fel és viszi haza a nővérét (1362 sk.: Ἄγαμέμνωνος παῖς, τήνδ' ἐμὴν κομίζομαι / λαβὼν ἀδελφήν, ἦν ἀπόλεσ' ἐκ δόμων.)

Satyros, az Euripidés-vita szerzője (fr. 39, 7) azt állítja, hogy az Aristoteléstől ismeretett első típusú, tehát tárgyi bizonyítékokra épülő ἀναγνώρισις Euripidésnek köszönhetően terjedt el az újkomédiában.¹² Jól ismert példa a vígjátékok között, hogy a testvéri egymásra ismerés, annak késlekedése a kiindulópontja Menandros *Perikeiromené* című darabjának. Jóllehet Glykera ismeri ikerfivérét, Moschión tudatlanságában udvarolni szeretne neki, ebből származnak a bonyodalmak. Majd a 770 skk. sorokban a családi emlékek és a tárgyi bizonyítékok alapján megtörténik az ἀναγνώρισις. Meghatározó eleme az ἀναγνώρισις az *Ítéletkérők*nek is, bár ott nem testvérek között jön létre. A vígjátékok világát idézi a Timandros-beszédbbe foglalt utalás a rabszolga-kereskedők magatartására is. Plautusnak görög mintákból született komédiáiban gyakran találkozunk a jelenséggel, hogy szabad lány rabszolgaként kerítő kezébe kerül, majd szerencsés módon az ἀναγνώρισις és nem utolsósorban a szerelem segítségével fény derül az igazságra: megszabadul. (Pl. *Poenulus, Rudens, Curculio*).¹³

A Timandros-beszéd drámai sajátosságainak feltárásával talán megerősíthettük mindazt, amit az Athénogenés-beszéd elemzésekor már megállapítottunk.¹⁴ Jobban megérthetjük Hypereidés ókoriaktól is csodált ragyogó tehetségét, azt a virtuóz szellemességet, amelyet Cicero frappánsan egyetlen szóba tömörített: megítélése szerint ugyanis a finom elmeél (*acumen*) Hypereidés stílusának kizárólagos sajátja az attikai szónokok táborában: *suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit*.¹⁵

Lírai, drámai, általában „szépirodalmi” idézetek szinte egyáltalán nincsenek a szónoki beszédekben.¹⁶ A meggyőzés hatásos eszközeként alkalmazott áthallások (esetenként közeli parafrázisok, amelyek Hypereidésnél különösen erőteljesek) azonban másutt is, így például Isaios beszédeiben is kimutathatók. Utóbbiról a *corpus* szakértője, Brenda Griffith-Williams értekezett az *Attic Drama and Oratory* konferencián. A jelenséget, az egyenes idézetek hiányát, azaz a szónokok egyértelmű óvakodását azonban céltalan szembeállítanunk a komédiákban, a színpadon otthonos szónok- vagy szónoklat-élceldésekkel. Bár a konferencián élénk eszmecsere bontakozott ki a kérdésről, és lehetséges

¹² πρὸς γυναῖκα καὶ πατρὶ πρὸς υἱὸν καὶ θεράποντι πρὸς δεσπότην, ἢ τὰ κατὰ τὰς περιπετείας, βιασμοῦς παρθένων, ὑποβολὰς παιδίων, ἀναγνωρισμοῦς διὰ τε δακτυλίων καὶ διὰ δεραίων, ταῦτα γὰρ ἐστί δήπου τὰ συνέχοντα τὴν νεωτέραν κωμωιδίαν, ἃ πρὸς ἄκρον ἤγαγεν Εὐριπίδης.

¹³ A beszédben olvasható képről „anyák és gyermekek eladása” a *N. Tchernetska – E. Handley – C. Austin – L. Horváth: New Readings in the Fragment of Hyperides' Against Timandros from the Archimedes Palimpsest. ZPE 162 (2007) 1 skk. közölték alapján Chr. Jones: Hyperides and the Sale of Slave-Families. 164 (2008) 19 sk. fogalmazott meg javaslatokat, amelyek azonban nem állták ki a további olvasatok próbáját.*

¹⁴ *Horváth: i. m. (1. jegyz.) 56.*

¹⁵ Cic. *De Or.* III, 28. Hasonlóképpen jellemezi Quintilianus *Inst. orat.* II, 15, 9: *dulcis in primis et acutus Hyperides, sed minoribus causis, ut non dixerim vilioribus, magis par.*

¹⁶ Néhány indokolható kivétel van csupán (Aischinés). Lykurgos *Leókratés ellen* című beszédeben pedig a szónok minden bizonnyal az elhangzás után és a kiadás előtt, a politikusi hitvallás megerősítésére zsúfolta tele idézetekkel a kiadott szöveget.

válaszként hovatovább a két műfaj képviselőinek vetélkedése is felmerült, meggyőződésem, hogy a színháznak a valóságtól elvonatkoztatott és elsőként az athéni közönségtől ekképpen átélt és befogadott világa éppen sajátos jellege miatt, törvényszerűen volt idegen az esküdtszékektől. A szónok nem ötvözhette a két műfajt, a fikciót a valósággal, márpedig legfőbb igyekezete épp abban rejlett, hogy megkérdőjelezhetetlenül való igazként mutassa be érvelésének tartalmát. Mindebből véleményem szerint az következik, hogy a szónok aligha idézhetett közvetlenül a színpadi szerzőktől. A gondosan szerkesztett, burkolt, ám közvetve mégis befogadtatható (különösen tartalmi) utalások sora azonban – miként azt Hypereidés mesterien teszi – alkalmazható volt.

HORVÁTH LÁSZLÓ
ELTE Görög Nyelvi és Irodalmi Tanszék
1088 Budapest, Múzeum körút 6–8.
horvathl@eotvos.elte.hu

ADORJÁNI ZSOLT

CALLIMACHUS PINDARICUS (CALL. *HEC. FR.* 69 H)

Kallimachos híres kiséposzának, a *Hekalénak* egyik hosszabb töredéke (*fr.* 69 Hollis) azt a jelenetet ábrázolja, amikor Marathón lakói Théseust fogadják, miután az attikai hős elfogta a helységet hosszú ideig rettegésben tartó bikát. Az ötödik sortól kezdődő szakasz Théseus szavait egyenes beszédként adja vissza, mellyel a bikát szarvánál fogva vezető hős a népet megállásra bírja és hírnököt meneszt apjához:

- 5 ‘μίμνετε θαρσήεντες, ἐμῶ δέ τις Αἰγείι πατρί
νεύμενος ὅς τ’ ὠκιστος ἐς ἄστυρον ἀγγελιώτης
ὦδ’ ἐνέποι—πολέων κεν ἀναψύξειε μεριμνέων—
Θησεὺς οὐχ ἐκάς οὔτος, ἀπ’ εὐύδρου Μαραθῶνος
ζ]φὸν ἄγων τὸν ταῦρον.’ ὁ μὲν φάτο, τοὶ δ’ αἰόντες
10 π]άντες [ί]η παιῖον ἀνέκλαγον, αἴθι δὲ μίμνον.
οὐχὶ νότος τόσσην γε χύσιν κατεχεύατο φύλλων,
οὐ βορέης οὐδ’ αὐτὸς ὄτ’ ἐπλετο φυλλοχόος μείζ,
ὄ]σσα τότ’ [ἀ]γ[ρ]ῶσαι περὶ [τ’] ἀμφὶ [τ]ε Θησεῖ βάλλον,
οἷ μιν ἐκυκλώσαν]το περισταδόν, αἰ δὲ γυναῖκες
15 στόρνησιν ἀνέστεφον.¹

(1–14: *PRain* VI [= Tabula Vindobonensis], 14–15: Suid. IV. 438. 4)

Ez a megtisztelő fogadtatás a győzedelmes ἄθλος után egyértelmű atlétikai összefüggést teremt.² A mű kommentátora, A. S. Hollis Pindarost idézi, hogy a φυλλοβολία rítusának hagyományát megvilágítsa.³ Ennek ellenére a szöveg hely pindarosi hátterét

¹ „Maradjatok bátran, s valaki, aki a leggyorsabb, siessen a városba és vigye meg apámnak, Aigeusnak a következő hírt – sok gondtól szabadítaná meg őt ezzel –: »Théseus maga sincs távol már, aki a jövizű Marathón mezejéről készül idevezetni a bikát élve.«” Így szólt, a nép pedig hallván ezt, ié paian kiáltásban tört ki és a helyén maradt. Sem a déli szél nem képes oly sok levelet a földre fújni, sem az északi, még a lombhullató évszak idején sem, mint amennyit akkor a Théseust körülvevő helybeliek a hős köré és fölé szórtak, az asszonyok pedig megkoszorúzták öveikkel.

² Vö.: G. B. D’Alessio: Callimaco. Inni Epigrammi Ecalle. Introduzione, traduzione e note. Milano 1996. 316, 80 jegyz.

³ A. S. Hollis: Callimachus: Hecale. Oxford 1990. 222 ad 11 skk.

mind ez idáig senki sem méltatta kellőképpen.⁴ Théseus szavai tartalmilag és szerkezetileg is a 14. olymipiai óda befejezésével vethetők össze:

20 μελαντειχέα νῦν δόμον
 Φερσεφόνας ἔλαθ', Ἄχοϊ, πατρὶ κλυτὰν φέροισ' ἀγγελίαν,
 Κλεόδαμον ὄφρα ἰδοῖς', υἷὸν εἵπης ὅτι οἱ νέαν
 κόλποις παρ' εὐδόξοις Πίσας
 24 ἔστεφάνωσε κυδίμων ἀέθλων πτεροῖσι χαίταν.⁵

Mindkét költői szövegben győzelemről van szó (Théseus győzelme a marathóni bika fölött ~ a boiót Asópchichos győzelme stadionfutásban). Mindkét esetben a fiú által megszerzett győzelem hírért követ viszi meg az apának. Ám már ezen a ponton megnyilvánul Kallimachos variációs művészetete: a pindarosi költemény követete a megszemélyesített Échó, a *Hekaléban* az egyik névtelen (τις) szemlélő, aki gyorsasága alapján (ὄκιστος) bizonyul alkalmasnak a feladatra. Pindarosnál az apa a halott Kleodamos az alvilágban (δόμον / Φερσεφόνας), Kallimachosnál viszont az élő Aigeus Athén városában (ἄστυρον).

A két szöveghely párhuzamát a szerkezeti hasonlóság erősíti: mindkettőben a beszélő *oratio rectában* fordul az aktuális követhet (Ἄχοϊ ~ τις [...] ἀγγελιώτης), ezt követi a megbízást kifejező ige (εἵπης ~ ἐνέποι), majd maga az üzenet: a fiú (Θησεύς ~ υἷὸν) a megfelelő helyszínen (κόλποις [...] εὐδόξοις Πίσας ~ ἀπ' εὐδύρου Μαραθῶνος) győzelmet aratott.⁶ A beszélők természetesen különböznek: Pindarosnál a szerzői én (vö. ἔμολον: 18), Kallimachosnál az elbeszélés főszereplője, Théseus. További közös vonások lehetnek még: a két hős fiatalsága (νέαν),⁷ a térség vízgazdagsága (Boiótia [O. 14. 1] ~ Marathón)⁸ és – ismét szerkezeti szinten – a két szövegrész bonyolult szintaktikai felépítése.⁹

⁴ Hollis: i. m. (3. jegyz.) 221 ad 5 skk. Jakoby nézetét ismerteti, aki szerint a hírnökjelenetre valamelyik rokon témájú tragédia volt hatással. Hollis továbbá így ír: „Whether Call's first readers would be reminded of stories about the runner bringing back news of the battle of Marathon, I do not know.” Az óvatosság valóban indokolt, mert egyik nézet sem igazolható szövegszerűen.

⁵ Az idézet B. Snell – H. Maehler (edd.): Pindari carmina cum fragmentis. I: Epinicia. Leipzig 1987⁸ kiadása szerint. Magyar fordításban: *Eredj most, Échó, Persephoné feketefalú házába s vidd meg atyjának a siker hírért, hogy látva Kleodamost megmondá neki, hogy fia az ő dicsőségére Pisa hírneves völgyében fiatal haját a dicsőséges játékok szárnyaival koszorúzta.* A szövegrész értelmezéséhez a vers egészének összefüggésében vö. Adorjáni Zs.: Szem és tekintet Pindaros költészetében. Budapest 2014. 17–26.

⁶ Amint azt Hollis: i. m. (3. jegyz.) 221 ad 8 megjegyzi, a Θησεύς οὐκ ἕκασ οὔτος kifejezés Homéros egyik helyére utal (β 40). Igen vonzó elképzelés, hogy a pindarosi utalás a homérosi allúzióval fonódik össze. Hasonló jelenséggel a *phyllobolia* kapcsán még találkozni fogunk (l. alant).

⁷ Vö.: Hollis: i. m. (3. jegyz.) 220 ad 3 Théseus fiatalságához. L. még M. A. Harder: Callimachus: Aitia. II: Commentary. Oxford 2012. 541 sk.

⁸ Az εὐδύρος olyan melléknév, melyet Homéros nem használ, Pindaros azonban (P. 1. 79) igen. Vö. még Hollis: i. m. (3. jegyz.) 221 ad 8.

⁹ Az ἐμῶ δέ τις Αἰγῆί πατρὶ kifejezéshez vö.: Hollis: i. m. (3. jegyz.) 11 és 220 ad 5. A visszhangszerűen töredezett szerkezetű Pindaros-mondathoz vö.: Adorjáni: i. m. (5. jegyz.) 26 sk.

Egy másik hasonló Pindaros-hely, melynek hatása a kallimachosi megfogalmazásra nem kizárható, a nyolcadik olympiai óda (81–83): Ἑρμᾶ δὲ θυματρὸς ἀκούσαις Ἰφίων / Ἀγγελίας, ἐνέποι κεν Καλλιμάχῳ λιπαρὸν / κόσμον Ὀλυμπία (...). Itt a követ maga a híradás, Angelia, Hermés lánya, a címzett – a scholionok tanúsága alapján¹⁰ – két elhunyt hozzátartozó: a győztes apja, Iphión, és anyai nagybátyja, Kallimachos (*nomen est omen*). Kettős közvetítésről van tehát itt is szó: Iphión hallja Angeliától fia, Alkimedón olympiai győzelmének hírét és továbbítja Kallimachosnak. Ami ezúttal hiányzik, az a közvetlen hozzáfordulás a követhoz és az üzenet kifejtett formája, ami pedig a 14. olympiai ódát és a *Hekalé*-töredéket összekapcsolja. A nyolcadik olympiai ódában ezzel szemben a hír tartalmát a κόσμον Ὀλυμπία nominális megfogalmazásból lehet kihallani. Ugyanakkor az ἐνέποι ige azonossága (*O.* 8. 82 ~ *Hec. fr.* 69. 7) figyelmet érdemel. Néhány sorral az idézett szövegrész előtt pedig a „levélhozó versenyekről” (φυλλοφορῶν ἀπ’ ἀγώνων: 76) van szó, ami a kallimachosi *phylloboliára* (*Hec. fr.* 69. 13) emlékeztet.

A megkoszorúzás motívuma az olympiai ódában (*O.* 14. 24: ἐστεφάνωσε) röviden, de nyomatékosan fejeződik ki, míg Kallimachos mozgalmas jelenetet sző belőle, mely ott végződhetett, ahol a töredék félbeszakad (ἀνέστεφον), ám akár folytatódhatott is az elveszett részben. A koszorúzás mindenesetre mindkét költői szöveg (*O.* 14 és *fr.* 69) közös jellemzője. Miért kap azonban Kallimachosnál a φυλλοβολία ilyen jelentős szerepet? Miért a megvilágítására szolgáló (negatív) hasonlat? Joggal fedez fel ebben Hollis utalást az *Ilias* egyik híres helyére (6. 146–149),¹¹ az értelmezéssel azonban adós marad. Homéros nevezetes levélhasonlata a múlandóságot mint *condicio humanát* érzékelteti, így talán azt is érdemes megfontolni, hogy Kallimachos esetleg a kontextusra, az elmúlás feltartóztatathatatlanság közeledtére is utal.¹² A győzelmi jelenet felhőtlen örömet ezzel a költő némileg korlátozná a hasonlat képviselte szerzői kommentárral. A levelek hullása ugyanis elkerülhetetlen. Így tulajdonképpen Hekalé halálának szomorú jövőjét vetítené előre a költő.

A *communis opinio* szerint a jelenetet a két madár éjszakai, hajnal előtti beszélgetése követte (*fr.* 70–74), melyben a varjú a másik madarat arról igyekezett lebeszélni, hogy Théseusnak megvigye az öregasszony halálának hírét.¹³ Ha ez igaz, két ellentétes híradás állna szemben egymással: a győzelem örvendetes híre, melyet átadnak,¹⁴ és a

¹⁰ Σ ad *O.* 8. 106adfk.

¹¹ Hollis: i. m. (3. jegyz.) 223 ad 11–12.

¹² Bakchylidésnél (*ep.* 5. 64–67) a hasonlat a holtak lelkét jeleníti meg.

¹³ Vö.: Hollis: i. m. (3. jegyz.) 225 és A. *Kerkhecker*: Theseus im Regen. Zu Kallimachos, Hekale fr. 74, 1 Hollis. MH 50 (1993) 4.

¹⁴ Abból, hogy az emberek az első felszólításnak (μίμντετε) engedelmessé válnak (αὐθι δὲ μίμνον), arra is következtethetünk, hogy a második felszólításnak (νεύμενος [...] ἐνέποι) is eleget tesznek. Vö.: Hollis: i. m. (3. jegyz.) 222 ad 10 és Appendix IV (355). Ha a második felszólítás teljesítését is kifejtene a költő, ezzel az ötödik és tizedik sort körbeölelő szerkezetet (μίμντετε – μίμνον) tenné tönkre.

haláleset jelentése, melyet visszatartanak.¹⁵ Vajon a jelenet sötét háttere talán Pindaros-szal is kapcsolatba hozható? Ismeretes, hogy a levélmetafora Pindarosnál kétértelmű: utalhat a győzelemre, de az emberi élet múlandóságára is.¹⁶ Ahogy a győzelem, úgy az emberi lét is az istenek akaratától függ. Akik felemelnek, el is tudnak buktatni. Múlandóság és élet ugyanakkor nem állnak összeegyeztethetetlen ellentétben egymással. A 14. olympiai ódában a visszhang képében az alvilág és az elhunyt apa is részesei az ünnepnek. Az árnyak és az élők világa egységet alkot, s a győzelem ünneplése összeköti a győztes fiút a halott apával.

A múlandóság témájának jelenléte is inspirálhatta tehát a hellénisztikus költőt, amikor Théseus győzelmi jelenetében Pindarost (O. 14. 20–24) is felidézte. A halott apa motívumát azonban Hekalé halálának előérzetévé formálta át. Míg a sötét tónust a pindarosi levélmetaforika is támogatni látszik, a halál közelségét már nem annyira a pindarosi allúzió, mint inkább a homérosi hasonlat érzékelteti.

ADORJÁNI ZSOLT
PPKE-BTK Klasszika-Filológia Tanszék
adorjanizs@gmail.com

¹⁵ Az emberi élet kiszámíthatatlanságára tett hasonló utalás sejthető esetleg a *fr.* 113 mögött („*szeretjük Hesperost, ám gyűlöljük Phósphorost, jóllehet mindkettő ugyanaz a csillag*”). Vö.: *Hollis*: i. m. (3. jegyz.) 298. Ezt a töredéket a benne foglalt időhatározói jelleg miatt leginkább a *fr.* 74-gyel társíthatjuk, melynek végén a reggeli ébredés jelenete áll (22–28). Mivel ezzel a sorral a töredék megszakad, talán a *fr.* 113 is eredetileg ide tartozhatott. Ez annak a napnak a kezdete, melyen Théseus tudomást szerez Hekalé haláláról. Így az első nap reggele, mely az ifjú hőst a kunyhóban éri s melyet a marathóni bika fölötti győzelem koronáz, éles ellentétben állna ezzel a második reggellel (ami az örvendetes és szomorú híradás ellentétének felelne meg). Az esthajnalcsillagra vonatkozó gnómius megfogalmazás ebben az összefüggésben az időpont megjelölésén túl szerzői kommentár volna a küszöbön álló eseményekkel kapcsolatban: ugyanaz a csillag kedves és gyűlöletes is, amikor azonban olyan napot derít fel, mint Hekalé halálának napja, joggal lehet irtózni tőle.

¹⁶ *R. D. Griffith*: *Leaves in Pindar*. *Eranos* 97 (1999) 58. Vö. még *F. J. Nisetich*: *The Leaves of Triumph and Mortality. Transformation of a Traditional Image in Pindar's Olympian 12*. *TAPA* 107 (1977) 259–263 (egy másik pindarosi óda [O. 12. 13–19] és Homéros levélhasonlata kapcsán).

BARTA ANDREA

ITO PATER, ERACVRA ÉS A KÉZBESÍTŐ*

Előzetes jelentés egy újabb aquincumi átoktábláról

1. A tábla külső jellegzetességei

2015 tavaszán az aquincumi polgárváros keleti temetőjének komplex régészeti feldolgozása során két, korábban még nem vizsgált ólomlapon karcolatok váltak olvashatóvá. A többszörösen összehajtott lemezek 2000-ben kerültek felszínre, II–III. századi hamvasztásos sírok közelében. Ezeknek a lelőhelye a korábban publikált első aquincumi átoktáblától (TitAq III 1436)¹ mindössze 150-200 méter távolságban található, ugyanabban a temetőben.²

A továbbiakban csak az eddig Aq-3 munkaszámon nyilvántartott tábláról lesz szó, az Aq-2 táblát egy későbbi tanulmányban fogom ismertetni.

Az Aq-3 ólomtábla (leltári szám: 2000.11.2973b) nagyjából négyzet alakú, maximális mérete 7,2×8,5 cm. A szöveg felvétele után a betűkre merőlegesen négyszeresen meghajtották. A szöveg az ólomlap belső oldalára került, így jól megőrződött. Mindössze a tábla aljának kis része és a kívülre került ötödik egység sérült. Ez utóbbi több kisebb-nagyobb darabra törött, egyes részei még a földben megsemmisültek.

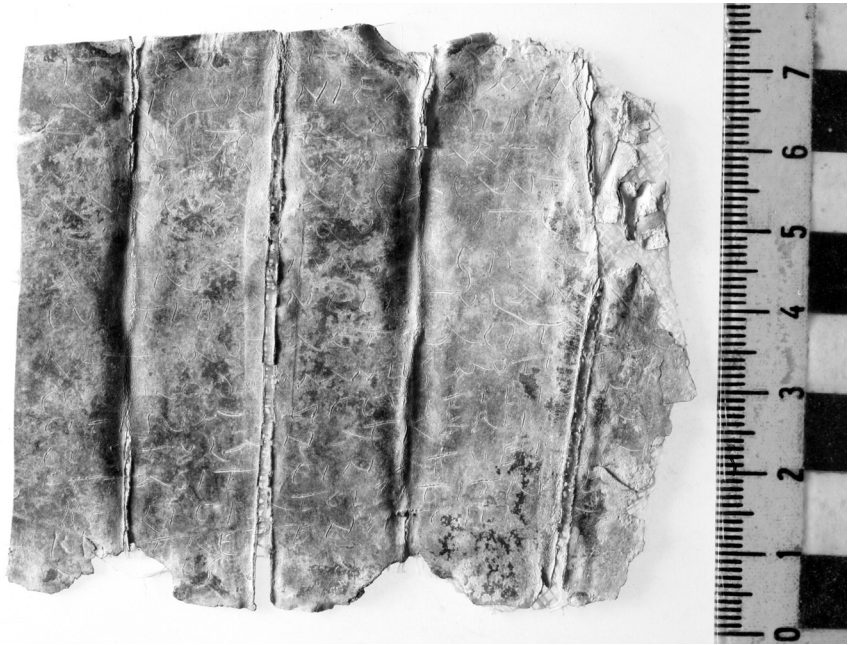
A 16 soros latin nyelvű szöveg gyakorlott kezű írástudó munkája, összhatásában a papiruszok kapitálisabb betűtípusaira emlékeztet.³ Jellegzetesek a *P*, *T*, *R* alul jobbra elkanyarodó szárai, talpai, mely a *B* függőleges hastájánál is megfigyelhető. A *C*-nek két

* Köszönöm Zsidi Paulának, az ásatást vezető régésznek és Lassányi Gábornak, az OTKA K100956 projekt által támogatott régészeti feldolgozást irányító régésznek, hogy a leleteket átengedték számomra, valamint hálás vagyok a táblák tanulmányozása során kapott értékes segítségükért. Külön köszönöm Adamik Bélának a szöveg nyelvi vizsgálata során nyújtott útmutató javaslatait. A tanulmány a 2015. május 8–10. között Marosvásárhelyen rendezett Fiala Római Koros Régészek IX. Konferenciáján elhangzott *Ito Pater, Eracura és a postás* című előadásom átdolgozott, írásbeli változata, mely az OTKA K 108399 számú projektje keretében, az MTA Lendület Számítógépes Latin Dialektológiai Kutatócsoportban készült. A tanulmány angol nyelvű változata *Ito Pater, Eracura and the Messenger* címen jelent meg az ACD 2015-ös számában.

¹ Legutóbb Barta A. – Lassányi G.: Az elgörbült nyelv. Új adatok egy aquincumi átoktábla rítusához. Ókor 1 (2015) 70–74. Gyűjteményes munkák idézésénél a következő rövidítéseket használom: TitAq = Kovács P. – Szabó Á. (eds.): Tituli Aquincenses Vol. I–III. Budapest 2009–2011; dfx = A. Kropp: Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln. Speyer 2008; AE = L'Année Épigraphique; CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum; RIU = L. Barkóczy – A. Mócsy et alii (eds.): Die römischen Inschriften Ungarns I. Budapest – Bonn 1972.

² A régészeti dokumentáció (BTM Régészeti Adattár Dokumentációs Gyűjtemény: 2032-2002 ltsz.) alapján a leletek a J7-es szelvény déli részén, a 4. ásónyomból kerültek elő. Beszámoló az ásatásról: Zsidi P.: Kutatások az aquincumi polgárvárostól keletre lévő területen. AqFüz 7 (2001) 76–84.

³ J. Mallon: Paléographie romaine. Madrid 1952. 23–31.

1. ábra: Az Aq-3 átoktábla. Lassányi Gábor fényképe.

articulosa van, mely egy fentről lefelé, jobbra tartó görbe függőlegesből és egy felső vízszintes vonalból áll.⁴ A *G* ennek egy harmadik, a betű aljától kiinduló apró görbe vonallal megtoldott változata. Az inkább kurzív eredetű *D* két articulusból áll össze, melyek közül a jobb oldali kevésbé kerek, mint a bal oldali. Szintén kurzív az aquincumi kézírásos feliratokon többször is adatolt, *K*-ra hasonlító *F* betű.⁵ A tábla *A* betűi ugyanakkor mind ez idáig nem voltak ismertek Aquincumból.⁶ Az alapvonalon álló *S*-t a papiruszokról is ismert formában írták le, alsó vízszintes vonala balról jobbra tart.⁷

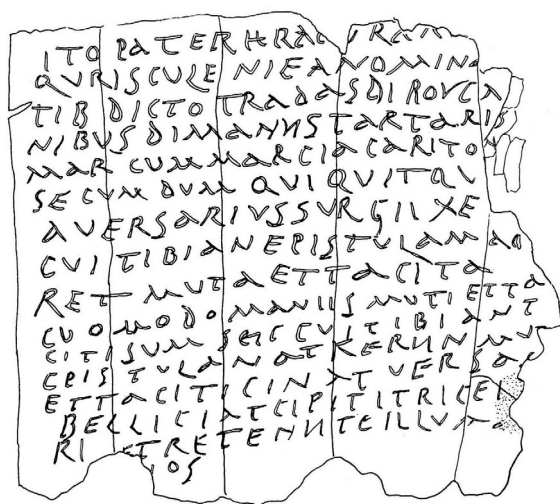
Az egyes helyeken látható nem szokványos betűforma, illetve értelmetlennek látzó betűsorok miatt feltételezhető, hogy az átoktábla piszkozatról készült, melyet nem sikerült következetesen átmásolni. Ilyen jelnek értelmezhető a 10. sorban a két függőleges vonallal írt kurzív *E* és ennek gyorsan leírt változatai, a két szárat összekötő ferde vo-

⁴ Fehér Bence osztályozásában leginkább a *d* típusnak felel meg, melyet óvatosan a Severus-korra datál: Fehér B.: Paleográfiai adatok az aquincumi kézírásos emlékeken. In: Kovács P. – Fehér B. (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica V.* Budapest 2013. 22–58, 33–34.

⁵ Fehér: i. m. (4. jegyz.) 38–39.

⁶ Vö.: Fehér: i. m. (4. jegyz.).

⁷ Mallon: i. m. (3. jegyz.) 29.

- 1 ITO PATER HRACVRA[---]
- 2 QVRISCVLENIEANOMIN[A]
- 3 TIB[-]DICTOTRADASDIROVCA
- 4 NIBVSDIMANIISTARTARIS
- 5 MARCVMMARCIACARITON
- 6 SECVM DVX QUI QVITQV[-]
- 7 AVERSARIVSSVRGIIXE
- 8 CVITIBIANEPISTVLAMAD[-]
- 9 RETMVTAETTACITA
- 10 CVOMODOMANISMVTIETTA
- 11 CITISVMSEICCVITIBIANT
- 12 CPISTVLANATFERIINMV[T-]
- 13 ETTACITICINATVERSA[S--]
- 14 BELLICIATCIPITRICE[R--]
- 15 RIETRETE NIITCILLV[-A--]
- 16 [----]OS

2. ábra: Az Aq-3 átoktábla. Barta Andrea rajza.

nalú, fordított *N*-re hasonlító *E* betűk a 4. és a 12. sorban. A 13–16. sorban számos olyan betű olvasható, melyet egyértelműen, határozott vonalakkal róttak a táblára, azonban klasszikus *ordinatori* és írnokei-vésnökei betűtévesztéseket mutatnak. Az *E* betű a 15. sorban a *RETENETC* (*retinete*) szó végén, és ugyanígy a 11–12. sorban az *ANT*/*CPISTVLAN*-ban, a hiányzó középső vízszintes vonal miatt *C*-nek látszik. A 13. sorban a *sin<t>* kétséget kizáróan *C*-vel kezdődik, melyet akár egy hiányosan felírt latin *S*-nek, akár görög szigmának is tarthatunk. (A görög hatás megmutatkozik többek között magában az *antepistula* görög szó használatában, valamint ennek görög accusativusi végződéssel ellátott alakjában a 11–12. sorban.) Valószínűleg ugyanígy technikai hiba folytán, betűtévesztés miatt végződik a 14. sorban az *ATCIPITI* (*accipite*) imperativus *E* helyett *I*-re, ugyanakkor az sem kizárt, hogy az egyik leggyakoribb vulgáris latin hangtani „hiba”, a hangsúlytalan pozícióban álló *e-i* keverésére látunk itt egy példát.⁸ A kurzív betűk nem megfelelő értelmezését mutatja a 11. sorban olvasható *SVM*, mely valójában a *manes* állítmánya, így *sunt*-ra javítandó. A hiba leginkább az *M* feltűnő formája okán egy *NT* ligatúra félreértésének a következménye, de itt sem lehet elvetni a hangtani változások tükröződését. Hasonlóképp a 3. sorban álló *DIROV* is *diris*-ként lenne helyes az utána következő *canibus* miatt, mely az előtte álló *tradas* dativusi vonzata. Az alakot paleográfiailag magyarázhatjuk azzal, hogy a tábla készítője a pizskozat szokásosnál görbébben írt *I*-jét *O*-nak gondolhatta, a *V* előzménye pedig a kurzív, pipaszerű *S* lehetett.

⁸ Herman J.: Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja. Budapest 2003. 33.

Ugyanakkor vulgáris latin jelenséget is láthatunk benne: a *V*-szerű alak előzményét továbbra is *S*-nek tartva az így „DIROS CANIBVS”-nak olvasott kevert esetű jelzős szerkezetre⁹ számos példát hozhatunk a feliratokról.¹⁰ Valószínűleg eltérő okból hiányzik a *T* betű a 8. sor ANEPISTVLAM alakjából, mely itt egyszerű betűkihagyásnak tekinthető, míg a feljebb már említett CIN (*sint*) minden bizonnyal a szóvégi *-t* instabilitásának egy példája.¹¹ A szöveg végének értelmezhetőségét – a felület kopottságán és az utolsó sor sérülésén túl – feltételezhetően az előzőekhez hasonló betűtévesztés is megnehezíti: a 15. sor utolsó, teljes egészében látható betűje nem hasonlít a szövegben használt ábécé egyik betűjére sem.

2. A megátkozottak és a megrendelő

A tábla szövegét az átoktáblák jól ismert formuláiból állították össze. Hasonlóan az Aq-1 táblához, nemcsak a megátkozottak nevét jelölték meg, hanem a megrendelő neve is olvasható.

Az 5–6. sorban négy név szerepel: MARCVM MARCIA CARITON[?] / SECVMDVM, legvalószínűbben négy személyt jelöl. A *Marcus* minden korban az egyik leggyakoribb praenomen a rómaiaknál, de cognomenként a II. századtól Pannoniában is jól ismert.¹² Praenomeni önálló használatára párhuzamként hozhatjuk az Aq-1 átoktáblán az 1. sorban praenomen-nomennel jelölt *Gaius Mutiliust*, akit a szöveg a későbbiek során már csak *Gaiusként* említ (2., 5. és 9. sorban). A *Marcia* női nomen gentile, a II. századtól Pannoniában és Aquincumban szintén használták cognomenként.¹³ A görög eredetű férfinév, a *Chariton*, Aquincumban és Pannonia Inferiorban is mindeddig ismeretlen volt. *Secundus* szintén nagyon gyakori cognomen Aquincumban is.

A látszólag aszintagmatikusan egymás mellett álló neveket a 2–3. sorban olvasható mondatok (*Ea nomina tib[i] dicto, tradas dir'is' canibus*) folytatásának tarthatjuk, legvalószínűbben azok állítmányainak a tárgyai. A hatásfokozóként értékelhető *Di Manes Tartaris* közbevetett megszólítás vezeti fel a neveket. Nevek felsorolásánál a latinban (és így az átoktáblákon) többféle eset is elképzelhető: állhatnak függetlenül a szövegtörzestől nominativusban, valamint accusativusban, ahogy ez feliratokon megfigyelhető,¹⁴ illetve vonzatként bármilyen esetben, a *nomen* mellett gyakran genitivusban. A négy

⁹ Herman: i. m. (8. jegyz.) 45–66.

¹⁰ Például: AE 1963, 182: „... CVM FILIBVS SVVOS...”; RIU 889: „... ADIVTANTIBVS NEPOTES SVOS FILIES FILIOS GREGORIO ET LAVRENTIO FRATRES...”. Ez utóbbi felirat értelmezéséhez lásd: Adamik B.: „Hibás” latin feliratok Pannoniából (Hibatipológiai alapvetés). In: Nagy I. et al. (szerk.): Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére. Debrecen 2010. 26–36.

¹¹ Herman: i. m. (8. jegyz.) 40.

¹² RIU 1187, 1191, 262 stb., Aquincumból eddig csak TitAq 900 [*Mar*]cus.

¹³ TitAq 512, Aquincumból.

¹⁴ A. Ernout – F. Thomas: Syntaxe latine. Paris 1964. 24: „L'accusatif s'introduit à côté du nominatif dans les énumérations.”

név közül alakilag kettő accusativus (*Marcum, Secundum*), kettő nominativus. Ha nem olyan következetlenségnek vesszük, mint amelyet a nomentumi átoktábla (dfx 1.4.2/3) felsorolásában elkövetett a szöveg megalkotója (ti. az alapvetően accusativusi alakok közé néhány nominativus is került), akkor e tévesztésnek nyelvi hátteret adva arra gondolhatunk, hogy a *Marcum* és *Secundum* mellett a *Marcia* is accusativusnak értendő nem jelölt szövégi *m*-mel¹⁵, míg a *Chariton*, minthogy nem latin, hanem görög eredetű név, alanyesetben, egyeztetetlen formában került a felsorolásba¹⁶ – ugyanakkor nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a sor végén, sérült részen egykor valóban ott állt a végződés.

A nevekben más hangtani vagy technikai változás nyomai is megfigyelhetők. Feliratokon a görög χ latin normatív *ch* átírásából a *h* elnémulása miatt számtalan esetben pusztán csak a *c* maradt meg,¹⁷ ahogy ezt a CARITON alak is mutatja. A SECVMDVM tévesen írt *m*-jére bőségesen találhatunk párhuzamot egyéb feliratokon (SECVMDINA, VENERAMDVM, CAMDIDA, FVMDAMENTO).

A megátkozottak névsora után egy formulával biztosítja magát a megrendelő: minden további ellenfelét is megátkozza. QVIQVITQV[-] / AVERSARIVS SVRGIIXE[--] / CVI TIBI ANEPISVTLAM AD[-]/RET. Az első szó minden bizonnyal az átokszövegekben ismeretlen személy esetén gyakran használt klasszikus *quicumque* névmás alakja helyett áll – hogy nyelvi vagy technikai tévesztés rejlik az alak mögött, még vizsgálat alatt áll. *Adversarius* melletti névmásként kétszer is ismert, mindkétszer Pannoniából: dfx 8.2/1 *quicumque adversarii sunt, omnes*, illetve a még publikálásra váró Aq-2 belső oldalán a 8–9. sorban: QVICVNQVA ATVERSARIVS / SVRGESERIT. A névmást követő mindkét szó szintén tartalmaz hibát: míg az *adversarius* hiányzó *d*-je könnyen felismerhető,¹⁸ a töredékes SVRGIIXE[--] szó értelmezése több kérdést is felvet. Ismét segítségül hívja az Aq-2 párhuzamos helyét, a másik tábla SVRGESERIT alakja jelent meg itt is eltérő írásmóddal és hiányzó szövéggel. A két párhuzamos vonallal jelölt kurzív *E* mellett vulgáris nyelvi jelenségekkel magyarázható a két alak *X*, illetve *S*-szel jelölt hangja. *S*–*X* keverését és egyéb variánsait számos feliraton láthatjuk, melyet a *ks* mássalhangzócsoport, illetve a gemináták egyszerűsödése által okozott bizonytalanság szokott létrehozni.¹⁹ Maga a szó hapax, a szövegekörnyezet a *surgo* ige egy eddig nem is-

¹⁵ Herman: i. m. (8. jegyz.) 38–39.

¹⁶ Vö.: CIL III 4804: DEO INVICTO MITRAS; CIL XII 987: Q. CAPRII HERMES (J. B. Hofmann – A. Szantyr: Lateinische Syntax und Stilistik. München 1972. 28). Némileg ennek ellentmond, hogy a *Charito/Chariton* elterjedt név volt, latin ragozása a feliratok tanúsága szerint nem szokott problémát okozni. Mindenesetre megemlítendő, hogy a névnek accusativusi alakja sem az irodalomban, sem a feliratos emlékeken nem maradt fenn.

¹⁷ V. Väinänen: Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes. Berlin 1966. 55.

¹⁸ Az Aq-2 idézett párhuzamos helye és ennek a táblának a 13. sorában olvasható ATVERSA[-] alak meggyőzően szól az *a<d>versarius* olvasat mellett.

¹⁹ Herman: i. m. (8. jegyz.) 43–44.

mert, esetleg újonnan alkotott alakját feltételezi.²⁰ Hogy pontosan hogy jött létre, milyen analógiák alapján, további kutatás tárgyát képezi.²¹

Az elátkozandók körülhatárolása azonban nem ér itt véget, egy vonatkozói mellékmondat közelebről is meghatározza, milyen veszély fenyegetheti ennek az átoknak a megrendelőjét, amennyiben helyes a főnév értelmezése. CVI TIBI ANEPISTVLAM AD[--]/RET névmása valójában nominativus, a normatív *qu* betűkapcsolatot számtalan esetben *cu*-val írták, többnyire mindenféle mögöttes hangváltozás nélkül.²² Az ANEPISTVLAM a 11–12. sorban olvasható ismétlődő kifejezés segítségével nyeri el az értelmét, ugyanis ebből a szóból a 8. sorban kimaradt a *T*. Az *antepistula* a klasszikus latinban nem adatolt, csak a görögben fordul elő „válaszlevél” jelentésben.²³ Az AD[--]/RET kiegészítéséhez is a pár sorral lejjebb lévő ismétlés nyújt segítséget:²⁴ ugyan a sor vége letörött, de két betű kiférhetett oda, valamennyire túlnyúlva a többi soron, így feljebb is *ad[fe]ret* állhatott. A defixiók egyik jellegzetessége, hogy az alvilági erőknek címzett üzenetnek, levélnek tekintették őket, melyre az elátkozandók nevét jegyezték fel.²⁵ Ezért az *antepistula* jelentése itt, az átoktábla szövegében nem annyira „válaszlevél”, mint

²⁰ Legközelebbi párhuzamként egy mainzi szöveget hozhatunk, dfx 5.1.5/4: *Amentita surgat, amentita suas res agat. Quidquid surgat, omnia intersersum surgat*. Irodalmi szövegekben bírósági tárgyaláson a felszólalásra emelkedés igéje is a *surgo*. Cic. *S. Rosc.* 59: *peroravit aliquando, adsedit; surrexi ego*; Cic. *Clu.* 18, 51: *ad respondendum surrexi*. Az *adversarius* szó használata is arra utal, hogy bírósági környezetben született ez az átoktábla. Vö.: *F. Graf*: A mágia a görög-római világban. Budapest 2009. 91.

²¹ Elképzelhető, hogy több analogikus alak együttes hatására jött létre. A legvalószínűbbek: talán a *gero/suggero* hasonló hangzású perfectuma befolyásolta (*gesserit/suggererit*), esetleg a szemantikai átfedésben is álló *suggredior* perfectuma hatott rá (*suggressus erit* > **suggresserit*), vagy esetleg a *spargo, mergo* mintájára képezték a perfectumát anaptyxiszsel (*surgsi* > *surgesi*); de talán elképzelhető az átoktáblák archaizáló szöveggörögkörnyezetében a *facesso, petesso, capesso* mintájára egy *surgesso* alak is, és ennek lenne nem szabályos perfectumi alakja, s végül az is megvizsgálandó, hogy a normatív *surrexi* alakból metatézissel létrejöhett-e a *surgexi/surgessi* perfectum.

²² *Väänänen*: i. m. (17. jegyz.) 54.

²³ Még a görögben is csak két bizonytalan datálású előfordulása ismert. A *H. G. Liddell – R. Scott*: A Greek English Lexicon. New York – Chicago – Cincinnati 1897. 139 pusztán a IV. században élt egyházatyát, Epiphaniust említi név szerint az *ἀντεπιστολή* „a letter in reply” szónál (valószínűleg egy, a kéziratot hagyományban olvasható cím alapján: *ἀντεπιστολή πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου* [Biblioteca medicea Laurenziana, IT-FI0100]); a szótár későbbi kiadásaiából azonban már hiányzik ez a szócikk). Ezenkívül egy szintén nehezen keltezhető Thukydides-scholionban fordul elő: *ἀντεπιστολή Ἐέρξου πρὸς Πανσανίαν*; (*K. Hude*: Scholia in Thucydidem ad optimos codices collata. New York 1973. 1, 129, 3, 2). Igéje, az *ἀντεπιστέλλω* viszont jóval korábról és számos szerzőtől adatolt (először Iosephus Flaviusnál fordul elő). Az átoktáblán szereplő *antepistula* szó nem feltétlenül a görögben keletkezett, létrehozhatták a latinban is, a latinba régebben átkerült *epistula anti-* előtaggal való ellátásával, az *ἀντεπιστέλλω* analógiájára.

²⁴ ATFEREN kapcsán: A praeverbiumok etimologikus írásmódja az ólatin szövegek egy részénél, bizonyos hivatali iratoknál, augusztusi időkben megfigyelhető volt (*inperium, conlega* stb.). Ezeknél a formáknál az asszimilált alak helyett az „eredetinek vélt” formát választották, és olyan szavaknál is követték ezt az elvet, ahol ezáltal hibás alakokat hoztak létre. Az áletimologikus disszimiláció leginkább az *ad-* kezdetű szavaknál jelentkezett, ezért láthatunk számos feliraton *atversarius, atvocatus, sőt atrnis* alakokat is (*M. Leumann*: Lateinische Laut- und Formenlehre. München 1977. 200.) A szóvégi ingatag *-t*-ről: *Herman*: i. m. (8. jegyz.) 41.

²⁵ dfx 3.22/36: *Charta, quae Mercurio donatur, ut manicilis, quae perierunt, ultionem requirant...*; dfx 3.22/3: *Commonitorium deo Mercurio a Saturnina muliere de linteamine, quod amisit*. Az átkok mint alvilágba küldött levelek kérdéséről vö.: *Graf*: i. m. (20. jegyz.) 95.

inkább „ellenátok” lehet. Ezt alátámasztja a mondatban szereplő *tibi* névmás is, mely alapján ennek a megszólított alvilági erőnek címzett *antepistula* olyan üzenet, melyet esetleg majd erre a táblára válaszul fogalmaznak meg.

Mielőtt rátérnénk arra, hogy a *tibi* névmás kire vonatkozik, még a megrendelőről is ejtsünk néhány szót. A 13–14. sorban álló ATVERSA[*S*--] / BELLICI minden bizonynyal arra a személyre utal, aki az átoktáblát megíratta (*Bellicus*).²⁶ Minthogy az előtte álló szavak egy teljes, értelmes latin mondatot adnak, e két szónak birtokos szerkezetként össze kell tartoznia. Az ellenfél megjelölésére használt szó vége megsemmisült, az utolsó látható betű töredékei talán egy *S*-t mutatnak. Ebben az esetben – amellett hogy önálló, párhuzam nélküli megoldás lenne – nem is lenne koherens a szöveg, mert feljebb a megátkozott *Marcus*, *Chariton* és *Secundus* is férfi, egyedül *Marcia* nő. Így, amennyiben helyes a szövegkörnyezet értelmezése (*A`d`versa[---] Bellici a`c`cipit`e`*), a rendelkezésre álló hely szűkössége folytán inkább több kihagyott betűt kell itt feltételeznünk, hogy a jobban ideillő *adversa<rio>[s]* szót olvashassuk.

3. A segítségül hívott alvilági erők

A feljebb említett *tibi* – számos párhuzam alapján – feltételezi, hogy a tábla néven nevezi az istent, akihez szól a szöveg.²⁷ Ez alapján az első másfél sorban keresendő ez az alvilági erő. Az azonosításhoz a sérült betűkön túl ismét betűtévesztésekkel kell számolni.

Átoktáblákon a *Pater* szó *Dis Pater* nevének az eleme szokott lenni. A mi táblánk *Ito* kezdete, mely előtt semmilyen más betű nyoma nem látszik, a *Dis* elemnek nyelvi alapon csak részben tud megfelelni. Aquincumból egy oltárfeliratot (TitAq 49) Sarmizegetusából (AE 1908, 47) pedig egy votív feliratot ismerünk *Dito Patri* ajánlással. Ugyanakkor *Dite* vocativussal találkozunk négy további feliraton (melyből három átoktábla).²⁸ Ezek alapján nem kérdéses, hogy a *dis* (*ditis*) melléknévnek létezett egy ritkább, *-o* tövű

²⁶ *Bellicus* Pannoniában is ismert cognomen: Brigetióban egy szarkofágfeliraton említik a *legio II adiutrix* katonáját, *Lucius Antistius Bellicus* (RIU 514, III. sz.), Intercisában pedig csak egy cognomen szerepel önmagában (BELICVS, RIU 1248, II. sz. első fele). A BELLIC FIRMINO rövidített forma Aquincumból (TitAq 359) ugyanakkor sokkal inkább egy *Bellicius* nomen gentilit feltételez.

²⁷ dfx 1.4.4/8–12 *tibi trado, Proserpina*; dfx 1.7.2/1 *Orce pater, Proserpina cum tuo Plutone, tibi trado*; dfx 2.2.1/1 *Isis Myrionyma tibi commendo ... stb.*

²⁸ *Dite pater, Rhodine<m> tib[ei] commendo* (dfx 1.4.4/3, Róma, Kr. e. I. sz.), *Dite, inferi, ... recipite* (dfx 1.5.1/1, Campania, I. sz. első fele), *Dite pater, Proserpina dia, Canes Orcini... vos precatur et petit, rogat vos ...* (AE 2010, 109, Róma, I. sz.). Végül egy stukkófelirat egy római columbariumból: *Dite pater, Ceres, Cupido* (CIL VI, 36769). A legelterjedtebb nézet szerint a *Dite* vocativus *Iuppiter* és a *carmen Arvalé*ben megőrzött *Marmar* mellé állítható, miszerint bizonyos istennevek vocativusában a pusztá tő jelenik meg, ami ugyanakkor a II. deklináció kontaminációja folytán is létrejöhetett – e jelenség párhuzamaként szokták említeni a *Harpag*e (Plaut. *Pseud.* 665) és egy feliraton (CIL VIII 17612) fennmaradt *principe* vocativust (*Leumann*: i. m. [24. jegyz.] 265–266).

mellékalakja (**ditus*) is a vulgáris latinban.²⁹ Táblánkon azonban nem a klasszikus *Dis Pater* vocativus szerepel és nem is a vulgáris *Dite Pater*, hanem egy *-o* végű alak. Az Aq-2 tábla bizonyítja, hogy nem egyszeri tévesztéssel van dolgunk, annak 3–4. sorában ITO PATR/I dativus szerepel, a 12. sorban pedig önállóan PATRI. Így óvatosan felvethető, hogy ez az istennév talán a késői alkotású *mulomedicus*, *vicomagister* típusú szóösszetétel³⁰ mutatja (az „öszvér gyógyítója”, az „utca felügyelője” után a **Ditopater* „alvilág atyja”).³¹ Zavaró ugyanakkor, hogy a szó eleji D hiányára egyelőre nem lehet nyelvi magyarázatot adni. A palatalizációs folyamatok révén a *di+voc* kapcsolatokból ugyan elmaradhat írásban a *d* betű,³² de a *Dis – Dito* szavaknál nem ilyen helyzetben áll.³³

Dis Pater említése után alvilági párját, *Proserpinát* várhatjuk. Az HRA szókezdett után párhuzamok alapján a betűtöredékekből könnyedén összeáll *Aeracura* neve,³⁴ aki a legfrissebb kutatások alapján kelta vagy germán eredetű khthonikus, termékenység-ig istennő volt, az *interpretatio Romanában* *Dis Pater* alvilági párjaként szokott megjelenni.³⁵ *Aeracurát* átoktáblákon is invokálják, számunkra nemcsak távolsága miatt a carnuntumi (dfx 8.3/1) a legközelebbi párhuzam.³⁶

A carnuntumi tábla szövege *Dis Pater* és *Aeracura* után közvetlenül *Cerberust* szólítja meg. Az Aq-3 tábla 3. sorában a feljebb már tárgyalt *Tradas diris canibus* formula szerepel, egyértelműen *Cerberust* jelölve. A többes szám nem meglepő, három feje

²⁹ Elképzelhető, hogy a **Ditus* mellékalak a *Dis* szó egyébként is terhelt használata miatt alakult ki, nem melleleg a vulgáris latin szókincsének változását meghatározó két alapelv érvényesülését is láthatjuk benne: bonyolult ragozású szó helyett egy könnyebbet preferálnak, valamint egy rövid, homonimiára hajlamos szó helyett hosszabb alakot választanak (*Herman*: i. m. [8. jegyz.] 78–81). Emellett a melléknévnek ugyanakkor létezett egy másik, háromvégű mellékalakja is: *dis – ditis – dite* (masc.: Ter. Ad. 770; fem. Priap. 75, 2; neutr. Val. Fl. 2, 296) (*Leumann*: i. m. [24. jegyz.] 449).

³⁰ *Leumann*: i. m. (24. jegyz.) 389–390.

³¹ A szóösszetételt birtokviszonnyal kifejező szókapcsolathoz vö.: Petr. CXX: „*Has inter sedes Ditis pater extulit ora*”.

³² *Herman*: i. m. (8. jegyz.) 40–42.

³³ További vizsgálatra szorul, hogy esetleg az ITOPATER takarhatja-e *Dis Pater*nek valamiféle helyi megfelelőjét, *interpretatióját*, hasonlóan a savariai *Itunus–Ituna* istenpárhoz (*Borhy L. – Sosztarits O.*: *Dii Itinerarii*, *Itunus* és *Ituna* – Az utazás istenei Savariában. A római vallás ismeretlen istenei. Savaria 23/3 (1996–1997) 115–132. Egy britanniai átoktáblán (dfx 3.13/3) ugyanakkor azt látjuk, hogy a jól ismert istennév, melynek az átok hatásossága érdekében a legfélreérthetlenebb formában kellene megjelennie, szinte felismerhetetlen a METVNVS alakban. A kutatás egyelőre nem tudja megcáfolni a közlöket, akik a megszólított istent nyelvi alapon *Neptunusként* azonosították (*M. W. C. Hassall – R. S. O. Tomlin*: *Inscriptions*. Britannia 18 (1987) 360–377).

³⁴ Mivel az istennő nevének etimológiája nem végérvényesen tisztázott, a *Thesaurus Linguae Latinae*-ba felvett *Aeracura* alakban hivatkozom rá. G. Olmsted összegyűjti az istennő ábrázolásait, feliratos említéseit és a név etimológiájára addig adott megoldásokat (*G. Olmsted*: *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans*. Innsbruck 1994. 303–304).

³⁵ A szókezdő H talán egy görög éta, mely megfelelne nevének állítólagos (mára megcáfoltnak tűnő) görög eredetének (vö.: CIL XIII 6360 HRQR), de ugyanakkor a Germania Superior-i feliratokon legalább három esetben HE-betűpárral kezdték a nevet.

³⁶ dfx 8.3/1: SATE DITE PATER ET VERACVRA ET CERBERE AVXILIE QI TENES LIMINA INFERNA SIVE SIVE SVPERNA... (Carnuntum, Pannonia); dfx 6.1/1: ERACVRA (Favianae, Noricum).

miatt hol egyes számban, hol többes számban hivatkoznak rá.³⁷ Ez a többes szám segít a 13–15. sorban lévő töredékes szó kiegészítésében. A TRICE[---]RI így az *accipite* imperativus mellett álló pluralis vocativus *Trice[rbe]ri*-t fedheti. A szó mindeddig csak késő antik, bizánci, kora középkori szövegekből volt ismert. A latin nyelvűek közül a szövegkritikailag bonyolult Servius Auctuson kívül az V–VI. századi Fulgentius műveiben bukkan fel először,³⁸ a görögöknél pedig a VI. századi Ióánnés Malalas és Ióánnés Antiochénos használja a Τρικέριος alakot. További vizsgálat tárgya, hogy milyen módon magyarázható a II–III. századi sírok közül előkerült átoktábla alakja, vajon a többes számú alak önálló szóalkotás vagy összefüggésbe hozható a későbbi korok kizárólag egyes számú alakjával.³⁹

A 4. sorban olvasható *Di manes* hat átoktáblán fordul elő, már a korai latin nyelvűeken is segítségül hívják őket.⁴⁰ Az utána következő *Tartaris*-t ablativus locinak tekinthetjük. Noha a három szó egy fogalomkörhöz tartozik, semmilyen irodalmi forrásban, sem feliratokon nem fordulnak elő együtt. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az isteneket hagyományosan inkább az adott földrajzi névből képzett melléknévvel szokták megjelölni, nem pedig helyhatározóval.⁴¹ A *Manes* lejjebb olvasható *persuasive analogynak* is a kiindulópontja, összekötve egy másik istennel, akiről bizonyították, hogy az elhallgatást kérő átkok kulcsfigurája.

Muta Tacita istennő invokálása, megidézése, felidézése eddig két átoktáblán volt olvasható,⁴² a pannoniai sisciai átoktáblán vitatott az olvasata.⁴³ Az Aq-3 tábla szövege egyértelműen megszólítja az istennőt, majd következik az analógia: *Muta et Tacita! Quomodo manes muti et taciti sunt, sic⁴⁴ qui tibi antepistulam adferent, muti et taciti sint*. E megfogalmazás szinte visszhangozza Ovidius sorait: az elhallgattató átoktáblák

³⁷ *Mihi mittas arcessitum canem tricripitem*, dfx 1.4.4/8–1.4.4/12 Róma; *tradito tuis canibus tricripitibus et bicripitibus* dfx 1.7.2/1, Venetia; *Dite Pater, Proserpina dia, Canes Orcini ...* (AE 2010, 109, Róma).

³⁸ Servius Gramm. Comm. Aen. l. 1 ad versum 133, illetve Fulg. *Myth* I, 6 és I, 22, valamint *Exp. Virg.* 22.

³⁹ *M. Manca*: Testi aperti e contaminazioni inestricabili. Il (Tri)cerbero taroantico fra simbolo e ragione. In: *L. Cristante – S. Ravalico*: Il calamo della memoria. Riuso di testi e mestiere letterario nella tarda antichità IV. Trieste 2011. 65–76 behatóan elemzi a *Tricerberus* alak létrejöttét, előzményeit és későbbi használatát.

⁴⁰ *C. Sánchez Natalias*: El panteón oculto: Divinidades del Occidente latino a través de las defixiones. *ACD* 49 (2013) 305–317.

⁴¹ Vö.: *Iuno inferna*, dfx 6.1/1; *daemones infernales*, dfx 11.2.1/31. Ugyanakkor a szöveg számos hibája mellett akár itt is számolhatunk egy újabb elírással. Amennyiben a *di manes*-t *demandes*-ra javítjuk, koherensebbé válna a szöveg: *ea nomina tibi dicto, tradas diris canibus, demandes Tartaris* „a következő neveket neked diktálom, add át őket az irtózatot kutyaáknak, bízd őket a Tartarosra. A javítás ellen szól azonban, hogy az ige mindig egyes szám első személyben fordul elő átoktáblákon, maga a varázsló (vagy megrendelő) bízza a neveket a megszólított alvilági erőre.

⁴² dfx 7.2/1: *Mutae Tacitae, ut mutus sit Quartus. Agitatus erret ut mus fugiens, aut avis adversus basyliscum...*; AE 2012, 740: *Marcellus Valerius mutus, tacitus sit adversus C. Licinium Gallum. Quemadmodum rana sine lingua muta, tacita est, sic Marcellus mutus, tacitus, debilitatus sit adversus Licinium Gallum.*

⁴³ Autopsia alapján állíthatom, hogy napjainkban az érintett rész szabad szemmel olvashatatlan.

⁴⁴ S{E}IC: a *sic* hosszú i-jének EI-vel való írása lehet az átoktáblákra jellemző archaizálás egyik megnyilvánulása, de létrejöhetett görög hatásra is.

és *Lara* nympa megnémítása mögött ugyanazok a gondolatok húzódnak.⁴⁵ Ovidiusnál a túl sokat fecsegő *Lara* nymphát Iuppiter, miután kitépte a nyelvét, Mercuriusszal a néma alvilági árnyak közé küldte.⁴⁶

Az ovidiusi párhuzamból már csak *Mercuriust* kell megvizsgálunk. *Mercurius* több aspektusa is szerepet kap a görög-latin antikvitás átoktábláin. Ovidiusnál küldöncként, *psychopompos*ként szerepel. Táblánk utolsó eddig nem tárgyalt betűsorában (1–2. sor) hangtani tévesztéseket feltételezve szintén *Mercurius* nevét olvashatjuk ki. A töredékes [---]/QVRISCVLENI *Mercurius Cyllenius* vocativusát takarja. Az istennek egy ritkább jelzője a születési helyére utaló *Cyllenius*, főleg I–II. századi szerzők használták.⁴⁷ Éppen ezért meglepő az előfordulása egy átoktáblán, mert az istenek klasszikus jelzői elvértve jelennek meg, azok inkább az isten valamilyen alvilági aspektusát szokták hangsúlyozni. Az Y-V tévesztés gyakori vulgáris latin jelenség (pl. *Syrus-Surus*), ahogyan a gemináták egyszerű írásmódja is. A [MER]QVRIS alak Q-C váltakozását feljebb a CVI szóban már láttuk, ez annak inverz változata. Az istennév *-is* nominativusi-vocativusi végződése is ismert más feliratokról,⁴⁸ sőt a datálások számos *die Mercuris* alakja is hatással lehetett e nem szabályos alakra. A melléknév *-i* végződése szabályos vocativusi alakot mutat. *Mercurius* azonosításával a 2–4. sor felszólítása is értelmet nyer, az átok megrendelője *Mercuriusszal* közli a neveket, őt kéri meg, hogy helyezze az ellenfeleit az alvilági kutyák felügyelete alá. Szövegszerkezetileg párhuzamba állítható a carnuntumi átoktáblával, melyben a megszólított három alak (*Dis Pater, Aeracura, Cerberus*) után csak a legutolsó kap egy bővebb meghatározást, ott vonatkozó mellékmondatot kifejezve.

4. Összegzés

Az újabb aquincumi átoktábla számos isten, alvilági erő közbenjárását kérő tipikus, az ellenfelek bíróság előtti elhallgattatását kérő átok.

A szöveg sok további kutatást igénylő kérdést vet fel, ezekkel és a keltezés problémájával majd a későbbiekben szándékozom foglalkozni. Remélhetőleg az Aq-2 átoktábla és a régészeti eredmények feloldják az ellentmondást a tábla összetett istenvilága, nyelvi jellegzetességei és írásképe között.

Összefoglalva a fentieket, a tábla eddigi vizsgálata alapján az alábbi szöveg állapítható meg:

⁴⁵ *Muta Tacita* istennő ovidiusi történetét F. Marco Simón veti össze az elhallgattató átoktáblákkal (*F. Marco Simón: Muta Tacita en dos textos mágicos. Studi e materiali di storia delle religioni*, 76/1 [2010] 101–116).

⁴⁶ Ov. F. V, 607–609: „*Iuppiter intumuit, quaque est non usa modeste / eripit huic linguam, Mercuriumque vocat: / duc hanc ad manes: locus ille silentibus aptus...*”

⁴⁷ A *Cyllenius* mindössze kétszer szerepel latin nyelvű szövegben *Mercurius* jelzőjeként, egyébként pusztán ráutaló jelzőként fordul elő (*templum Mercurio Cyllenio ... fecit Hyg. Fab. 225, 2; Cyllenius Mercurius dictus* Paul. Fest. p. 52. M).

⁴⁸ CIL XIV 4105. Az *-ius* végű szavak *-is* nominativusi végződésére több magyarázat született, korai, itáliai feliratokon oszk-umber hatást szoktak feltételezni, de görög mintára is létrejöhetett (*Leumann: i. m.* [24. jegyz.] 423).

- 1 ʼDis=ITOʼ Pater, ʼAe=Hʼracura! [Mer]-
 2 ʼc=Qʼcuri{s} Cʼy=Vʼ<l>leni, ea nomin[a]
 3 tib[i] dicto, tradas dirʼis=OVʼ ca-
 4 nibus. Di manes Tartaris!
 5 Marcum, Marcia<m>, C<h>ariton[em]
 6 Secuʼn=Mʼdum, ʼquicum=QVIQVITʼqu[e]
 7 a<d>versarius surʼrexit=GEXE[RIT]ʼ
 8 ʼq=Cʼui tibi an<t>epistulam ad[fe]-
 9 ret. Muta et Tacita!
 10 ʼQ=Cʼuomodo manes muti et ta-
 11 citi suʼnt=Mʼ, s{e}ic ʼq=Cʼui tibi ant-
 12 ʼe=Cʼpistulaʼm=Nʼ aʼd=Tʼferent, mu[ti]
 13 et taciti ʼs=Cʼin<t>. Adversa<rio>[s]
 14 Bellici aʼc=Tʼcipitʼe=Iʼ, Trice[rbe]-
 15 ri et retʼi=Eʼnetʼe=Cʼ illu[-a--]
 16 [----i]os

Ugyanez tagolva, epigráfiai jelek nélkül és normativizált formában:

Dis Pater, Aeracura! Mercuri Cylleni, ea nomina tibi dicto, tradas diris canibus!

Di Manes Tartaris!

Marcum, Marciam, Charitonem, Secundum, quicumque adversarius surrexerit, qui tibi antepistulam adferet.

Muta et Tacita!

Quomodo manes muti et taciti sunt, sic qui tibi antepistulam adferent, muti et taciti sint.

Adversarios Bellici accipite, Tricerberi, et retinete illu[-a-- ----i]os

A fordítás:

Dis Pater, Aeracura! Mercurius Cyllenius, a következő neveket neked diktálom, add át őket az irtózatot kutyaáknak!

Alvilági árnyak a Tartarosban!

Marcus, Marcia, Chariton, Secundus, és bárki, aki ellenfélként lép majd fel, ki ellenátkot fog benyújtani hozzád.

Néma és Hallgatóg istennő!

Ahogy az alvilági árnyak némák és hallgatógok, úgy azok, akik ellenátkot fognak benyújtani hozzád, némák és hallgatógok legyenek.

Háromfejű Cerberusok, fogjátok el Bellicus ellenfeleit, és tartsátok őket ...

BARTA ANDREA

MTA Nyelvtudományi Intézet

Lendület Számítógépes Latin Dialektológiai Kutatócsoport

barta.andrea@nytud.mta.hu